

KAPITOLA ČTVRTÁ

OHEŇ, HLAD A SMRT

OTRÁVENÝ ISLAND

Nedělní ráno 20. července 1783 zastihlo obec Klaustur v potměšném, beznadějném rozpoležení. Všichni už věděli, že proud lávy z Laki je hned za ohybem koryta řeky Skaftá, ani ne tři kilometry na západ vzdušnou čarou, a stále se přibližuje. Vzduch čpěl sírou, obloha byla zatažená, rozčesávaly ji blesky a ozývalo se zneklidňující hřmění. Po dvaadvaceti dny a nocí vesničany ohrožovala láva z puklin v zemské kůře, dusily je výpary a ničivá síla roztavené horniny jim naháněla hrůzu. Jónovi bylo jasné, že Boží odplata ještě zdaleka nekončí. Možná že Pán zkoušel jeho víru a schopnost přinést svému sklíčenému stádu naději.

Vesničané se cítili být na dně naprosto oprávněně. Někteří z nich ještě před několika dny přihlíželi požárům zachvacujícím jejich vesnice, domy a farmy. A teď už láva nemohla postupovat jinudy než přímo dolů říční soutěskou směrem ke Klausturu. Kdo byl dostatečně zdatný, uprchl na jih k moři, kam by je láva jistě následovala, nebo se vydrápal na strmé útesy na severu a šel po srázných pěšinách, na kterých se pásly ovce. Staří a nemohoucí se o sebe museli postarat sami.

A tak se v neděli lidé shromáždili k bohoslužbě, možná naposledy, ve svém jediném zbývajícím útočišti – v kostele. Musela to být ponurá cesta. Vzduch byl nasycený popelem zastiňujícím slunce. Když vesničané tímto šerem procházeli, spatřili nejprve nízkou kamennou zeď a klenutou bránu, pak věžičku kaple a kříž. Vnitřek kostela osvětlovaly jen blesky, po nichž následovalo hřmění tak hlasité, že se rozezněly zvony ve věži.

Jón si nemohl nevzpomenout na další dva kostely v kraji, které už láva pohltila. Zdálo se být docela dobře možné, že dnes potká stejný osud i ten jeho. Na chmurné myšlenky ovšem nebyl čas. Jakmile se všichni shromáždili v obvyklých řadách, postavil se Jón na kazatelnu. To, k čemu se chystal, se na Islandu stane

legendou a vyslouží si přezdívku Eldprestur neboli „ohnivý kněz“. Slova, jež se chystal pronést, budou dodnes známá jako Eldmessa neboli Ohnivá mše.

Je zvláštní, že Jón – muž tak zběhlý v místním kronikářství – po sobě o této mši zanechal jen několik stručných vět. Víme ale, že proběhla. Začal tím, že všechny vyzval, aby se modlili k Bohu „s náležitou pokorou“ a prosili ho, aby ve svém milosrdenství neničil je ani kostel. I když je to velká pohroma, „stejně tak velká je i jeho všemohoucí síla v naší slabosti“, sdělil Jón svým farníkům. Zatímco mluvil, venku běsnila vřava, ale lidé uvnitř kostela vypadali klidně a smířeně s osudem:

Nikdo neměl strach, všichni prosili Všemohoucího o milost a podřídili se jeho vůli. Nemám důvod věřit ničemu jinému, než že všichni byli připraveni zemřít, pokud by se to Všemohoucímu zamlouvalo, a neodešli by, ani kdyby se situace ještě zhoršila, protože již bylo naprosto jasné, že to není bezpečné místo.

Oproti obvyklým setkáním Jónova úpěnlivá prosba bohoslužbu protáhla. Jón cítil, že za těchto okolností žádná doba strávená rozhovorem s Bohem nemůže být příliš dlouhá. Návštěvníci kostela s ním zřejmě souhlasili. Přestože všichni cítili, že se na ně brzy vyvalí láva, nikdo se nepokusil utéct.

Bohoslužba skončila. Vesničané se odvážili vyjít ven a přemýšleli, zda už láva pohltila jejich domovy. Žádnou novou spoušť však neviděli. Žádná roztavená hornina, žádné požáry, žádná zkáza během Jónova kázání nepřišla. Skupina mužů se vydala proti proudu řeky, aby zjistila, nakolik se láva přiblížila. Ke svému úžasu zjistili, že během bohoslužby nepostoupila ani o metr. „Během uplynulé doby,“ napsal později Jón, „se nahromadila na stejném místě, vrstvu po vrstvě, v korytu svažujícím se dolů, širokém a hlubokém asi 70 sáhů, a bude tam odpočívát na dohled až do konce světa, pokud se znovu nepromění.“ To, co vypadalo na neúprosný postup, zcela nevysvětlitelně ustalo.

Místo, kde se láva zastavila, několik kilometrů proti proudu řeky od klaustrské kaple, je dodnes viditelné. Je to nízká zvětralá stěna černé skály uprostřed koryta řeky Skaftá. Zdá se, že

Tento moderní oltář z kostela v Prestbakki připomíná Jónovu slavnou Ohnivou mši, kterou sloužil, když láva hrozila zničit jeho vesnici

je od města dostatečně daleko, ale pouze proto, že víme, jak to celé dopadlo. Pro ty, kdo si onen den roku 1783 protrpěli, muselo zastavení lávy vypadat jako zázračné vysvobození. Možná že Bůh přece jen zasáhl.

Byl to skutečně jakýsi zázrak – ale ne nutně zásah Boží. Jak jsme viděli, Jón byl bystrým pozorovatelem přírody. Sledoval postupující lávu a všímal si, jak korytem řeky Skaftá proudí. Věděl také, že silné deště rozvodnily její dva přítoky, které se vlévají do říční soutěsky těsně proti proudu nad Klausturem. Tyto dva

přítoky se ukázaly být pro vysvětlení toho, co se během Ohnivé mše stalo, klíčové. Jak popisuje Jón ve svém deníku:

Řeky Holtsá a Fjaðará se přelily přes hráze, které jim nová láva vytvořila, a velkými proudy i stříkáním udusily oheň ženoucí se a hučící korytem, a pak se přes čelo zmíněné hromady lávy divoce přelily a tekly dál. Vody bylo tolik, že koně celý den nemohli přes řeku u kláštera vůbec přejít.

Tato mohutná povodeň zaplavila lávu, ochladila ji, láva ztuhla a její postup se zastavil. Zázrak nespočíval v ukončení postupu samém, nýbrž v tom, že deště a následná potopa přišly v pravou chvíli.

Věděl snad Jón, že se proud lávy zastaví? Spoléhal na přírodní jev, aby před svým shromážděním vytvořil dojem zázraku? To už se nikdy s jistotou nedozvíme. Záchranu své vesnice v červenci 1783 Jón přiřkl Bohu, a mnohým toto vysvětlení stačilo. Jiným bylo jistě lhostejné, co lávu zastavilo, hlavně že to skončilo. Ohnivá mše každopádně udělala z Jóna celebrity 18. století, „ohnivého kněze“, jehož víra dokázala zastavit sopku.

Pro Jóna to představovalo téměř nepopsatelnou úlevu:

Z kostela jsme odcházeli šťastnější, než vůbec dokážu popsat, a děkovali jsme Bohu za zcela zjevnou ochranu a vysvobození, které nám a svému domu poskytl. Ano, a nechť každý, kdo toto dílo Všemohoucího uvidí a uslyší o něm mluvit, ať již živý, nebo dosud nenarozený, chválí a hlásá Jeho jméno. Od tohoto dne již oheň v mé farnosti žádnou větší škodu tímto způsobem nenapáchal.

Přesto následky ohňů z Laki jeho farnost v mnoha ohledech poškodily, a to hrozivým způsobem.

Dny následující po Ohnivé mši se ukázaly být jen krátkým intermezem v dlouhém dramatu. Podél linie jihozápadně od hory Laki už došlo k pěti velkým erupcím, přičemž každá z nich otevřela nové trhliny. Velká část lávy putovala podél soutěsky Skaftá, která byla kdysi až 200 metrů hluboká a 60 metrů široká, ale nyní byla

až po okraj zaplněna roztavenou horninou. Postranní proud lávy se rozlil po dně údolí Varmárdalur a nakonec se spojil s hlavním proudem Skaftá.

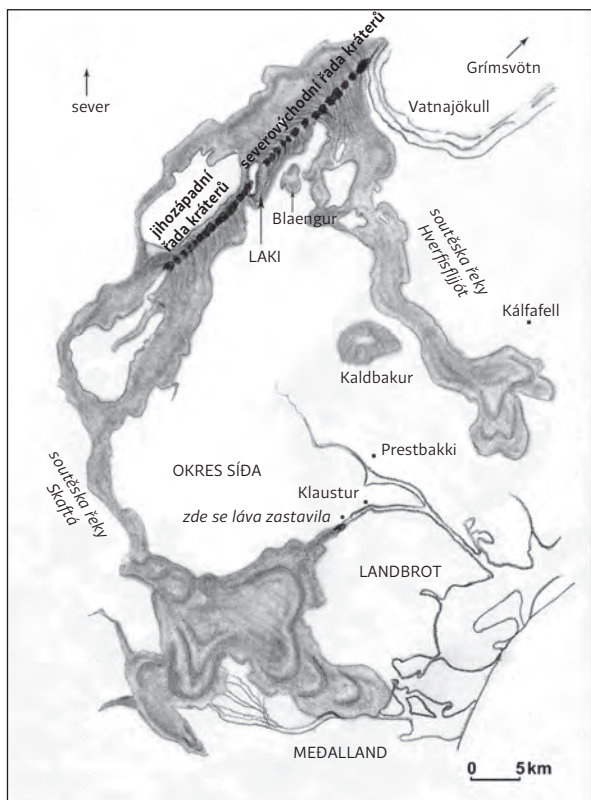
Spojené lávové proudy se sunuly dolů soutěskou – někdy urazily až šest kilometrů za den – a v jejím ústí se rozlévaly na rozsáhlé obhospodařované pláně. Láva se nemohla stočit na východ směrem ke Klausturu, protože v tomto směru proudy vychladly a ztuhly, a tak namísto toho zpusťovala jižní nížiny. Vrstva za vrstvou černé, neúrodné horniny pokrývala kdysi zelené pastviny plné ovcí, dobytka a hospodářských budov. Začátkem září tok ustal.

Jen několik dní po Ohnivé mši, aniž to Jón nebo kdokoli jiný věděl, začala krajinu severně a východně od hory Laki rozrývat obří trhlina. Otevřela se 8. června a byla stále delší. Tento posun změnil povahu erupce a vyvolá nové boží dopuštění mezi obyvateli Klausturu i východních nížin. (Současný vulkanolog Þorvaldur Þórðarson tyto etapy erupce podrobně rozpracoval a zjistil, že to, co Jón a jeho farníci považovali za dvě fáze erupce, tvořilo nejméně deset samostatných epizod.)

Předzvěstí této nové fáze, psal Jón, byla intenzivní ohnivá záře pozorovaná na obloze 24. a 25. července, po níž 28. července následovaly déšť a hřmění, které přinesly jemný popel a silný zápach. Dne 29. července spatřil Jón „děsivý mrak“ stoupající k obloze, doprovázený duněním a praskáním. Objevil se druhý černý mrak, jenž zakryl slunce a přinesl naprostou tmou a spršku jemného popela. Druhý den, přestože počasí bylo mírné, bylo bez přestávky slyšet „dunění, praskání a hřmění“ jakoby ze všech stran.

Dne 31. července bylo zřejmé, že láva z Laki se chystá odpařit další velkou řeku. Severně a východně od Klausturu bylo možné pozorovat zlověstná oblaka páry pohybující se soutěskou řeky Hverfisfljót. V některých jejích úsecích voda vřela jako v kotli. Zkáza, která postihla farnosti na západě, se zjevně chystala navštívit i ty na východě.

Do 3. srpna Hverfisfljót zcela vyschla. Později, 7. srpna, vytryskl z její soutěsky první viditelný proud lávy, jenž udržoval směr po následující dva dny. Poté značně zvolnil, ale až do 14. srpna se jednotlivé jazyky lávy neustále vrstvily na sebe. Do té doby však

Mezi červnem 1783 a únorem 1784 se z Laki valila dvě velká ramena lávy, svírající obec Klaustur z obou stran

láva zpusťošila dvojici velkých ovčích farem stojících na obou stranách kanálu. Obyvatelé Síðy se ocitli v pasti mezi dvěma gigantickými rameny lávy. Jedno postupovalo v řece Skaftá západně a jižně od Klausturu; druhé se sunulo v korytu řeky Hverfisfljót severně a východně, ale protaňovalo své pramínky i na jih. Nikdo nevěděł, zda se obě ramena nespojí, třeba uprostřed noci, v posledním osudovém objetí.

Nad krajem se vznášely temné mraky, přestože jinak byla obloha jasná. Pršel popel a lapilli, jak se označují sopečné úlomky

odpovídající svou zrnitostí písku nebo štěrčíku, blýskalo se a hřmělo. Všudypřítomný zápach se rozšířil po celé zemi. Každé rameno lávy páchlo jinak: podle Jóna byla láva ve východním kaňonu cítit po hořícím kompostu „nebo podobně slizké hmotě“, zatímco láva v západním kaňonu měla pach, „jako by někdo polil hořící uhlí močí nebo jinou štiplavou látkou“.

Jón byl odhodlán pokračovat ve službě „bez ohledu na to, jak kolem mě létaly a praskaly jiskry“. Jednou z jeho bezodkladných starostí byla izolovaná církevní farma Kálfafell, jež ležela jen několik kilometrů východně od nového lávového proudu. Jako jeden z mála zbývajících kněží v regionu Jón usoudil, že kostel v Kálfafellu a jeho výzdoba – oltář, kalich a další posvátné předměty – jsou stále ještě v jeho kompetenci.

Nemohl však kostelní poklady zachránit, dokud vítr nezmění směr natolik, aby odvál jedovaté mraky. Počkal do 14. srpna a potom se odvážil na půl cesty ke kostelu, přičemž zjišťoval, zda je možné projít před postupujícím lávovým proudem. V té době však už láva sahala daleko na jih od Kálfafellu a na východ od něj se valil proud vody, což přechod znemožňovalo dvojnásob.

O tři dny později proud lávy značně zvolnil, i když z východního kaňonu bylo stále ještě slyšet její hukot. Čas od času se snášely dešťové přeháňky smíšené s popelem, ale povodňová vlna začala opadávat. Dvacátého dne se Jón rozhodl risknout cestu na východ. Protože sám by veškerý majetek kostela na koni neodvezl, hledal pomoc mezi místními obyvateli, ale většina lidí se k němu bála připojit. Nakonec našel ochotného chlapce z nedaleké farmy a oba cestu absolvovali téměř bez nehod, i když v jedné vesnici zabředli do písčité bažiny a museli koně přeplavit z jednoho břehu na druhý.

Jón se pak vydal na obvyklé obchůzky a postaral se o oněch pár duší, které poblíž toku Hverfisfljót ještě žily. V kostele v Kálfafellu pobral tolik cenností, kolik kůň uvezl. Aby se dostal domů, rozhodl se vydat do vnitrozemí jinou cestou, neboť předpokládal, že potoky budou mělké a bude snazší se jimi brodit. Potoky skutečně byly mělké, ale kolem se nahromadilo tolik bahna a povodňové vody, že dvojici trvalo patnáct hodin, než se přes ně dostala. Než muži dorazili do Klausturu, byli vyčerpaní a promočení na kost.

Touto cestou už se nikdo nikdy nevydá, ale kostelní inventář byl v bezpečí.

Sopečné běsnění neustávalo. Prvního září se z kaňonu Hverfisfljót vynořila druhá vlna lávy, jež zničila hospodářské budovy a pozemky stojící zde po staletí. Jedno z ramen proudu se obrátilo na východ, pohltilo louky určené k seči a přehradilo řeku. Od 10. do 11. září se z kaňonu vylila nová vlna, která rameno kaskádovitě překryla. Dne 14. září se centrální částí vrchoviny přehnal silný liják s popelem. Poté se postup lávy zpomalil a voda opět začala proudit říční soutěskou. Ze svého domu viděl Jón v noci rudou září vzdálených ohňů míhajících se nad horami.

Dne 26. září zasáhlo východní část okresu silné zemětřesení, po němž následoval tak velký příval lávy, že vysušil většinu zbývajících řek a potoků. Mohutné sloupy kouře a páry stoupaly vysoko do vzduchu. Otřesy pokračovaly až do 24. října, kdy oblastí opět otrásla silná zemětřesení. Následujícího dne Jón spatřil „obrovský plamenný jazyk“, který vystřelil vzhůru a po němž následoval déšť smíšený s písčitým popelem. Téhož dne se z rokle Hverfisfljót opět vynořil „strašlivý příval ohně“ s „praskáním a duněním“.

Ačkoli to Jón nevěděl, měl to být poslední a zároveň nejmohutnější příval lávy, který z rokle vyšel. Láva tekla nepřetržitě pět dní a zaplnila nížinnou oblast mezi dvěma horami. Ohnivý proud se pak u bývalé farmy stočil na západ, zaplnil údolí a přetekl přes lávu uloženou v srpnu a zvýšil celkovou tloušťku neboli mocnost ztuhlé lávy na víc než dvojnásobek.

V neděli 2. listopadu uspořádal Jón v Kálfafellu bohoslužbu za těch několik málo duší, jež zůstaly. Severní vítr přinesl spad popela tak hustý, že z dálky bylo možné rozeznat jen obrysy kostela, ale k večeru vítr zeslábl na mírný vánek a mraky popela se zmenšily spolu s ním. Už bylo vidět, že oblast severozápadně od Kálfafellu, až po okraj nově uložené lávy, je jedno „souvislé moře plamenů“. Světlo, které ohně v noci vydávaly, bylo stejně silné jako jasně svítící měsíc. Když se příštího večera Jón s několika muži pustil do sběru dřeva dole u náplavové plochy, přízračná záře osvětlovala cestu, jež by potmě byla jen obtížně schůdná.

Z puklin v Laki po celý listopad dál vyvěrala láva, ale mimo náhorní plošiny se nedostala. Ojedinele padaly srážky smíšené

s popelem a 24. listopadu otřásl oblastí silné zemětřesení. Na začátku prosince začala slábnout ohnivá záře, která byla dosud vidět prakticky každou noc, ačkoli z trhlin nadále vytékala láva, z níž občas stoupaly proudy páry. Po zemi se šířil namodralý opar, podobný tomu, který se tvořil před začátkem erupcí v červnu a kvůli němuž se nemohla tráva zazelenat a zesílit. Slunce a měsíc však byly stejně jasné jako kdykoli předtím, pokud se přes ně právě nepřehnala oblaka dýmu. V zimě se měsíc v kouři zbarvoval do jasně žluté barvy.

Blížily se Vánoce, ale na oslavy neměl nikdo náladu. Na Štědrý den se v atmosféře objevil jev „ne nepodobný sochařskému dílu“, jak se vyjádřil Jón. Počasí toho dne bylo klidné a jasné, ale chvíli před západem slunce se nad strmým svahem za kostelem v Klausturu vznášel těžký mrak a brzy na sebe vzal podobu oválného věnce. Podle Jónova popisu byl uprostřed oblačného věnce světle modrý kulovitý oblak, z něž se směrem do věnce táhly červené, černé, žluté, růžové a šafránové „větve, kudrlinky a koule“. Tento výjev, který pozorovalo více lidí, visel bez hnutí na obloze, dokud před západem slunce nezmizel.

Znalec přírody Jón jej mohl považovat za produkt minerálních par unikajících z čerstvé lávy. Kněz v něm však spatřoval předzvěst hladu a smrti. O pět let později o tom napsal ve svém vyprávění o požárech ve Skaftáru. Kdo ví, jak by se na věnec z oblaků díval, kdyby rok 1784 měl lepší průběh.

Nový rok začal celkem příznivě mírným počasím, ale v polovině ledna přišel kousavě studený severní vítr. Z kouřových mračen padal sníh, který se na zemi měnil v ledovou krustu; půl litru mešního vína v láhvi v Jónově kostele se proměnilo v břečku. Dne 7. února byly v dálce naposledy vidět požáry. Toto datum je obvykle považováno za konec lávotvorné fáze erupce Laki, ale zemětřesení, oblaka páry, odporný zápach a občasný spad popela údajně sužovaly region ještě několik měsíců. Na jaře roku 1784 došlo také k ničivým ledovcovým povodním valícím se přes písečné pláně až k moři. Jedna taková povodeň odnesla tři muže, kteří se pokoušeli přebrodit řeku. Jejich těla se nikdy nenašla.